

РЕЛІГІЙНІ ПОГЛЯДИ ВЕЛИКОГО БАРДА ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛЕМІКИ У ШЕКСПІРОЗНАВСТВІ

У статті здійснено аналітичний огляд шекспірознавчих праць, присвячених широкому колу проблем, пов'язаних із релігійними аспектами життя Великого Барда. Шекспірознавці й досі ведуть дискусії з приводу того, ким був В. Шекспір: католиком, протестантом, язичником чи взагалі атеїстом? Ця розвідка покликана систематизувати наявну інформацію і дослідницькі версії.

Ключові слова: Вільям Шекспір, Реформація, релігія, шекспірознавство, наукова полеміка.

Постановка проблеми. Питання релігійних поглядів Вільяма Шекспіра відкриває широкий простір для дискусій. Сама літературна доба, в контексті якої розгорталася творчість Великого Барда, була сповнена радикальних зсувів у житті тогочасного суспільства, значною мірою це торкнулось і релігійної сфери. В Англії паралельно з процесом Реформації, що призвів до послаблення влади Риму і позицій католицизму, відбувалося зростання суто ренесансних тенденцій – заглиблення у культурні надра античного світу з його світосприйняттям і вільнодумством. Культ античності поєднувався з антропоцентризмом та індивідуалізмом, що простежується і у творчості В. Шекспіра.

У своїх творах Великий Бард поєднує як очевидні, так і завуальовані посилання на елементи різних вірувань та теологічних переконань суспільства, послуговуючись багатограним комплексом світосприйняття цивілізації. Усі ці елементи гармонійно поєднуються у цілісній картині людського життя, створеній В. Шекспіром. У цьому і виявляється титанізм, властивий особистості Барда, який постає у ролі деміурга людських дол, принаймні на літературному терені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шекспірознавці й досі ведуть дискусії з приводу того, якими були релігійні переконання В. Шекспіра, був він католиком, протестантом, язичником чи взагалі атеїстом. Це питання неодноразово поставало у фокусі наукових досліджень, про що свідчать праці Г. Мутчмана і К. Вентерсдорфа (1952 р.) [13], Д. Деніелла (2001 р.) [6], Р. Вілсона (2004 р.) [17] та ін.

У творчості Великого Барда спостерігається активна взаємодія різнохарактерних компонентів, що і формує систему ідей, образів і мотивів, синтезованих із загальнолюдського світоглядного надбання, тому метою статті є аналітичний огляд шекспірознавчих праць і систематизація ключових позицій у полеміці щодо релігійних поглядів В. Шекспіра.

Виклад основного матеріалу. В англійському суспільстві доби Відродження релігійні ідеї і концепти доволі активно інтегрувались у літературну творчість. Поширення текстів Святого Письма у перекладах англійською мовою [3] сприяло активному запозиченню мотивів, образів та цитат, їх використанню у мистецтві слова. Водночас плоди літературної творчості, зокрема трактати і памфлети, часто були джерелом аргументаційного матеріалу у полеміці на релігійну тематику. Так, можна згадати славнозвісну війну памфлетів, яка, як відомо, стала уособленням суперечок між консервативними пуританами і прогресивними англіканцями на предмет функціонування літературного мистецтва в духовному та культурному житті суспільства. Подібні протистояння позначились і на діяльності В. Шекспіра, адже відомо, що одним з основних пунктів, з приводу яких висловлювали своє невдоволення пуритани, був театр. На їхню думку, істинні християни не повинні були брати участь у подібних розвагах, що розбещували людську душу, забруднюючи її та передаючи на розтерзання Дияволу.

Очевидним є те, що В. Шекспір не підтримував пуританську позицію самообмежування у цілях «порятунку душі», будучи активним на театральному терені. Американський науковець

Г. Тейлор зазначає, що англійський театр тих часів мав зовсім не католицький чи протестантський, а радше язичницький характер [16, с. 14]. П'єси англійського генія є тим самим утіленням ренесансного тяжіння до християнського гуманізму, представники якого поєднували античні топоси, мотиви, образи з аксіологічними уявленнями Нового Завіту, високо поцінювали мистецтво у цілому і літературу зокрема.

Орієнтованість тематики на твори античних авторів гармонійно поєднується і з пластом християнських вірувань, адже, за словами Л. Баркана, В. Шекспір знав Овідія так само добре, як і Біблію [16, с. 15]. Г. Тейлор наголошує, що хоча В. Шекспір і не писав християнської поезії, але абсолютно точно він писав релігійну [16, с. 15]. Вважаємо, що творчість Великого Барда є власне комплексом різнохарактерних уявлень, що синтезують у собі як християнські, так і язичницькі вірування.

Поєднання доволі різнорідних за своїм генезисом уявлень про життя, природу, потойбіччя не може не викликати здивування, адже воно засвідчує дивовижну обізнаність англійського генія в античності, християнстві, язичництві, фольклорі і літературі. Крім того, світоглядний синкретизм у творах Великого Барда надзвичайно гармонічний і нештучний. Як майстер репрезентації внутрішніх переживань, моральних вагань і духовного розвитку В. Шекспір у своїх творах не просто розповідає про плін життя, перипетії і колізії долі. Він відтворює людську душу у текстуальній формі, показує читачеві проєкцію буття, у якій немає місця для чітких меж, зокрема в питаннях релігії. Життя занадто неоднозначне, щоб вписуватись у конкретні догматичні рамки: які б процеси не відбувались у соціокультурному та релігійному житті, нове завжди буде співіснувати зі старим: щойно народжені теологічні уявлення чи релігійні концепції будуть поєднуватись із тим світоглядом, що став уже традиційним, а християнське завжди буде йти поряд із язичницьким. Суспільство часів В. Шекспіра вже не вірило в існування Зевса, Посейдона, титанів та переставало вважати Землю пласким шматком землі, що стоїть на трьох слонах, однак усе це й досі не втрачало привабливості, а залишалось невичерпним джерелом натхнення і сюжетів. Мистецтво доби Відродження є уособленням синкретизму античного, середньовічного і новочасного, тому і творчість Великого Барда не стала винятком.

Хоча світоглядний синкретизм у творчості

Великого Барда є очевидним, цього не можна сказати про релігійні вподобання англійського драматурга. Так, це питання стало об'єктом наукової полеміки дослідників біографії та творчості В. Шекспіра.

У XX – на початку XXI століть з'явилась велика кількість шекспірознавчих праць, автори яких наголошують на тому, що В. Шекспір був католиком з огляду на його походження та особливості творчості. Згідно з теорією О. Бейкера, сформульованою у «Шекспірівському Йоркширі» (1937 р.), Вільям Шекспір під ім'ям Вільяма Шекшафта (дослідники вважають, що це прізвище-псевдонім, який прийняв В. Шекспір; *Shakeshafte* і *Shakespeare* – синоніми, оскільки семантичне значення цих прізвищ одне – потрясаючий списом) був шкільним учителем у маєтках католиків Хогтонів у Ланкаширі у ті роки, коли виїхав із Стретфорда, але ще не з'явився у Лондоні [2]. Існують припущення, що В. Шекспір зустрічався у Ланкаширі з езуїтом Едмундом Кемпіоном, експертом із драматичного мистецтва [12, с. 120]. Ця гіпотеза була підтримана Е. Чемберсом у «*Shakespearean gleanings*» (1944 р.) [5].

Англійський священник і письменник Крістофер Девлін у своєму есе «*Shakespeare's Faith*» наполягає на тому, що В. Шекспір народився і ріс у родині католиків та в атмосфері абсолютної причетності до католицької обрядності і віри. Він розглядає різні аргументи на користь цього і відзначає вірогідність того, що фінансові проблеми в родині драматурга розпочалися саме під час активізації реформаційного процесу в англійській церкві [7, с. 12–13]. Крім того, директором школи, в якій вірогідно навчався майбутній драматург, саме у той проміжок часу був активний прокатолик Саймон Гант [7, с. 16].

У більш сучасних дослідженнях Е. Семса (1995 р.) [14] та Е. Хонігмена (1998 р.) [8] автори теж зазначають, що В. Шекспір був вихований католиком, бо народився він лише через кілька років після проголошення протестантизму як офіційної англійської релігії. У статті «Релігія в Ардені» (2001 р.) П. Мілвард базується на висновку про те, що ліс в Ардені у комедії В. Шекспіра «Як вам це сподобається» розташований не у французьких Арденнах, а поблизу Стретфорда-на-Ейвоні. Тому науковець досліджує особливості Шекспірового віросповідання, пов'язуючи його з релігійною ситуацією в Ардені та відповідним чином аналізуючи комедію «Як вам це сподобається». Дослідник робить

висновок, що В. Шекспір, як і його родина, був прихильником «старої», католицької віри ("the old faith") [12, с. 116]. Так, Джейн Кінглі-Сміт у своєму дослідженні мотиву вигнання у житті і творчості Шекспіра розглядає припущення про те, що саме через свою католицьку віру Великий Бард зазнав вигнання (морального та фізичного) з Ворвікширу, що стало причиною його переїзду до Лондона [11, с. 5–7].

Однак далеко не всі шекспірознавці поділяють подібні переконання щодо релігійних поглядів В. Шекспіра. Як зазначає О. Селезінка, архієпископ Тренч, Ч. Вордсворт, Н. Дрейк, К. Оріордан, Д. Деніелл вважають, що В. Шекспір був англіканського віросповідання [1]. За словами Р. Фолкса, у проповідях, виголошених архієпископом Тренчем та єпископом Ч. Вордсвортом з нагоди 300-річного ювілею до Дня народження В. Шекспіра, англійського поета приписують до титанів Реформації, національних англійських героїв та «протестантів англійського віросповідання» [8, с. 87].

Дослідник Д. Деніелл переконаний, що життя В. Шекспіра пройшло в оточенні людей, більшість з яких були протестантами, в той час у деяких домах на північному заході ще здійснювалися приховані меси та розповсюджувалась католицька література. Проте кожна парафія в Англії та Уельсі, включаючи рідне місто В. Шекспіра, офіційно використовувала протестантські молитовники [6, с. 2].

Певну цікавість викликає оригінальність дослідницьких пошуків американця Д. Беша, який намагається виявити ті грані особистості Великого Барда, які тривалий час залишалися невідомими чи мало проясненими. Зокрема, у своїй праці "The Hidden Shakespeare" (1994 р.) [4] автор намагається обґрунтувати припущення, що В. Шекспір був прихованим євреєм. І хоча деякі аргументи дослідника виглядають дещо штучними, його ракурс погляду на походження англійського драматурга є вартим розгляду.

На нашу думку, очевидним є той факт, що католицька віра і католицьке оточення однозначно мали свій вплив на формування свідомості автора. Навіть якщо сам В. Шекспір не був активним прихильником католицтва, атмосфера дитинства і юнацтва певною мірою були визначними для нього як для поета і драматурга.

На переконання вітчизняного дослідника О. Селезінки, В. Шекспір був «християнином, який толерантно ставився до різних релігійних вірувань» [1]. Він був сином свого часу, віруючою людиною, яка написала у заповіті: «Я віддаю свою Душу у руки Бога, мого Творця; сподіва-

ючись і вірячи з упевненістю, що тільки завдяки заслугам Ісуса Христа, мого Спасителя, можу стати учасником життя вічного; і моє Тіло йде у прах, із якого воно створено» [18, с. 11].

Ця позиція суголосна з думкою американського професора Т. Болдвіна, що В. Шекспір був людиною зі світлим розумом, яка воліла бачити обидві сторони питання та зневажала «нетолерантність» (distolerance) у будь-якому з її проявів [7, с. 16].

Особливу цікавість викликають питання, які виводять релігійний світогляд В. Шекспіра за межі християнської парадигми. Серед них стаття Дж. Сантаяни "The Absence of Religion in Shakespeare" (2000 р.) [15]. На противагу переконаним у релігійній цілеспрямованості автора дослідникам, Дж. Сантаяна пропонує гіпотезу про те, що В. Шекспір уникав наповнення своїх текстів суто релігійними алюзіями. Великий Бард намагався розглянути високі, абстрактні аспекти життя особистості і життя соціуму, а для цього необхідно було трансформувати замисел у площину героїчну, міфологічну. Дж. Сантаяна наполягає на тому, що з причин історичного і соціального контекстів у В. Шекспіра не було можливості вибрати інший, нехристиянський культ [15]. Автор статті стверджує, що В. Шекспір вирізняється з-поміж поетів доби Відродження відсутністю певної філософії та релігії. «У його драмі немає стійких уявлень про які-небудь сили, природні чи моральні, що перевершують можливості смертних» [15].

Англійський письменник і літературний критик О. Гакслі у відповідь на статтю Дж. Сантаяни написав есе "Shakespeare and Religion" [10], в якому не погоджується з твердженнями про відсутність релігійних інтенцій у творчості англійського драматурга. О. Гакслі висловлює захоплення тим, наскільки багатогранною й обізнаною у людських пристрастях була поета В. Шекспіра. Критик припускає, що обізнаність Великого Барда поширювалась і на релігійну сферу, і навіть є імовірність того, що він пережив певну духовну кризу, «сутінки космічного відчаю» (подібну кризу свого часу переживали і Л. Толстой, і Ч. Діккенс). На думку О. Гакслі, якщо такі події справді мали місце в житті В. Шекспіра, то він усе ж зміг віднайти «творче заспокоєння» і використати весь отриманий досвід як «будівний матеріал» для своїх подальших трагедій і романтичних п'єс, сповнених «атмосфери примирення, прощення і впевненості в тому, що, незважаючи на свід-

чення про зворотнє, на небі є Бог, а у світі – порядок» [10].

Висновки і пропозиції. Особливістю творчості В. Шекспіра є те, що в його текстах важко віднайти чітко фіксовану орієнтацію на певну теософську доктрину і прив'язати його до конкретної конфесії. У нього простежується певний синтез різнорідних елементів, який може бути проявом релігійного синкретизму, у шекспірознавчій полеміці щодо цього питання навряд чи можливо сказати «останнє» слово. Вважаємо, що ціннісною домінантою світоглядних уявлень В. Шекспіра був саме християнський гуманізм, що і знайшло своє відображення у його творчості.

Список використаної літератури:

1. Селезінка О.М. Біблійні алюзії в шекспірознавчому дискурсі / О.М. Селезінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Mik_2013_16_1_25.pdf.
2. Селезінка О.М. Періоди дослідження шекспірівських біблійних алюзій / О.М. Селезінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sworld.com.ua/konfer30/607.pdf>.
3. Basch D. The Hidden Shakespeare / David Basch. – Revelatory Press, 1994. – 111 p.
4. Chambers E.K. Shakespearean gleanings / E.K. Chambers. – London : Oxford University Press, 1944. – 147 p.
5. Daniell D. Shakespeare and the Protestant Mind / D. Daniell // Shakespeare Survey. – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – №54. – P. 1–12.
6. Devlin Ch. Shakespeare's Faith / Christopher Devlin // Hamlet's Divinity and other essays by Christopher Devlin with an introduction by C.V. Wedgwood. – Carbondale – Illinois : Southern Illinois University Press, 1964. – P. 11–29.
7. Foulkes R. Archbishop Trench's Tercentenary Sermon / R. Foulkes // Shakespeare Survey. – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – No 54. – P. 80–88.
8. Honigmann E.A.J. Shakespeare: The Lost Years / E.A.J. Honigmann. – Manchester : Manchester University Press, 1998. – 172 p.
9. Huxley A. Shakespeare and Religion / Aldous Huxley [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sirbacon.org/links/huxley2.htm>.
10. Kingsley-Smith J. Shakespeare's Drama of Exile / Jane Kingsley-Smith. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2003. – 237 p.
11. Milward P. Religion in Arden / P. Milward // Shakespeare Survey. – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – No 54. – P. 115–121.
12. Mutschmann H. Shakespeare and Catholicism / H. Mutschmann, K. Wentersdorf. – New York : Sheed and Ward, 1952. – 446 p.
13. Sams E. The Real Shakespeare: Retrieving the Early years, 1564–1594 / Eric Sams. – New Heaven : Yale University Press, 1995. – 256 p.
14. Santayana G. The absence of religion in Shakespeare / George Santayana // Interpretation of poetry and religion [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iupui.edu/~santedit/sant/wp-content/uploads/2015/05/Interpretations-of-Poetry-and-Religion.pdf>.
15. Taylor G. Divine [...] senses / G. Taylor // Shakespeare Survey. Shakespeare and Religions. – 2001. – No 54. – P. 13–30.
16. Wilson R. Secret Shakespeare / Richard Wilson. – Manchester – New York : Manchester University Press, 2004. – 326 p.
17. Wordsworth Ch. Of Noticeable Forms of Speech in the English Bible found also in Shakespeare / Ch. Wordsworth // Shakespeare and the Bible. – London : Smith, Elder, and Co., 1864. – P. 9–27.

Малафай Ю. В. Религиозные взгляды Великого Барда как объект полемики в шекспироведении

В статье осуществлен анализ шекспироведческих исследований, посвященных широкому кругу проблем, связанных с религиозными аспектами жизни Великого Барда. Шекспироведы до сих пор ведут дискуссии по поводу того, кем был У. Шекспир: католиком, протестантом, язычником или же атеистом? Эта статья призвана систематизировать имеющуюся информацию и исследовательские версии.

Ключевые слова: Уильям Шекспир, Реформация, религия, шекспироведение, научная полемика.

Malafai Y. Religious views of the Great Bard as an object of polemic in the Shakespearean studies

This paper provides an analytical review of the investigations on a wide range of problems associated with the religious aspects of the Great Bard's life. Shakespearean scholars are still debating on the question whether Shakespeare was a catholic, a protestant, a pagan, or even an atheist, so this paper aims to systematize available information and researching versions.

Key words: William Shakespeare, Reformation, religion, Shakespearean studies, scientific polemic.